

phenomena are established. The analysis of the morphonological structure of borrowed nouns is given. The morphonological models and morphonological classes of derived nouns are established. On the basis of the conducted analysis the correlation of morphonological models and the proportion of morphonological classes of borrowed nouns of foreign origin denoting abstract, collective and objectified action names are also established.

Key words: derived nouns, morphonological phenomena, morphonological models, morphonological classes.

Стаття надійшла до редколегії
20.05.2013 р.

УДК 811.161.2'373.7

Валентина Калько

Лінгвокультурний аналіз концепту КОХАННЯ (на матеріалі українських паремій)

У статті проаналізовано особливості мовної репрезентації концепту КОХАННЯ в українських пареміях, виявлено основні закономірності його вербалізації, встановлено домінуючі ознаки: кохання не залежить від волі суб'єкта, вибір об'єкта зазвичай не мотивований, однієї краси для любові недостатньо, потрібне ще й духовне єднання, кохання безкорисне, але водночас без матеріальних статків згасає. Досліджуваний концепт репрезентовано як багатопланову сутність, пов'язану не лише з емоційною, а й з ментальною цариною та фізіологічними потребами індивіда. Загалом кохання як емоція в українській паремійній картині світу наділене такими ознаками: 1) неможливість приховати від інших; 2) непередбачуваність; 3) сила. Досліджуваний концепт також тісно корелює з такими почуттями й емоціями, як ненависть, ревності, страждання, розлука.

Ключові слова: концепт, вербалізація, паремія, лінгвокультурна специфіка, кохання.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова й фольклор – феномени колективні й анонімні, саме в усній народній творчості, до якої й належать паремійні одиниці, віддзеркалено ціннісну систему світовідчуття, наївну картину світу, що виникла на ранній стадії становлення культури етносу і, ймовірно, заклала підвалини колективного позасвідомого, збережено етнічні й естетичні еталони. Ю. Степанов зауважує, що концепт – це «згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура належить до ментального світу індивіда» [14, с. 43]. Отже, це структура, що зберігає й передає «культурну пам'ять» слова й етнологічну інформацію, відображаючи національну картину світу. Як ментальне утворення він містить три рівні: поняттєвий, співвіднесений із денотатом, образно-перцептивний – із гештальтом та ціннісний – з оцінкою предмета в етносвідомості й культурі. Ми, слідом за О. Селівановою, концепт уважаємо інформаційною когнітивною структурою свідомості, певним чином організованою і вбудованою до колективної чи індивідуальної концептосфери [12, с. 297], що є важливим складником мови й культури. Застосування лінгвокультурного підходу до аналізу концептів передбачає двовекторний підхід: вивчення специфіки національної концептосфери від культури до свідомості та навпаки. Культурні концепти – це передовсім ментальні сутності, у яких відображено «дух народу», що й визначає їхню антропоцентричність – орієнтованість на духовність, суб'єктивність, соціальність, і «особистісну царину» носія етнічної свідомості [2, с. 10]. У мові вони представлені як багатомірна мережа значень, виражених лексемами, фразеологізмами, пареміями, прецедентними текстами тощо.

Розуміння мови як феномена культури, опис її з позицій культурної самотності потребує пильної уваги до ознак етнічної ментальності та їхнього відображення в лексиці, фразеології, етичних концептах. Репрезентація концепту здійснюється внаслідок «активації та збудження взаємопов'язаних елементів» [11, с. 119]. Зважаючи на ці взаємозв'язки, можна дослідити й описати концепти, а отже, і ті знання, які вони в собі містять. Суттєве інформативне значення для аналізу й опису ключових концептів української етноспільноти мають паремії, у яких віддзеркалено культурні

цінності народу, що за своєю природою є певними соціальними нормами, еталонами поведінки людини в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Загальнолюдська універсалія «любов» як один із ключових концептів картини світу неодноразово була предметом аналізу вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. У сучасному мовознавстві проблему вербального наповнення концепту КОХАННЯ досліджують у різних аспектах: 1) аналіз концептуальних метафор кохання на матеріалі однієї чи кількох мов (Дж. Лакофф, А. Д. Шмельов та ін.); 2) вивчення семантики лексем *любов*, *любити*, *кохання*, *кохати* та їхніх асоціатив (В. І. Кононенко, О. А. Корнілов, Г. А. Макарова, С. В. Мартінек та ін.); 3) моделювання концепту ЛЮБОВ з огляду на його системномовні зв'язки (Г. П. Джинджоля, Л. Е. Кузнецова, В. Е. Муратова, Г. А. Огаркова та ін.); 4) установлення особливостей представлення концепту ЛЮБОВ у паремійному масиві (Л. Є. Вільмс, С. Г. Воркачов, І. Ю. Мінькова, О. І. Хафізова та ін.); 5) опис специфіки мовленнєвих актів кохання (Н. О. Кушнір, М. В. Ползунова та ін.) тощо. Незважаючи на це, проблема дослідження особливостей вербального наповнення та функціонування концепту КОХАННЯ в мовній картині світу українців не втрачає актуальності й потребує уваги з боку дослідників, оскільки всебічний його аналіз уможливить пояснення процесів категоризації світу, механізмів віддзеркалення в мові внутрішньорефлексивного досвіду народу.

Метою нашої статті є комплексний аналіз лінгвокультурного представлення концепту КОХАННЯ в українських пареміях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасній українській мові лексема «кохання» є полісемічною. У словниках зафіксовано семантику цієї мовної одиниці, у якій відображено різні уявлення про поняття: «1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі. 2. рідко. Те саме, що любов. 3. Дія або стан за значенням кохати 1. 3., кохатися» [13, IV, с. 313]. За даними міфології (див. праці Х. Е. Керлота, Дж. Трессідера та ін.), символи любові завжди виражають деяку подвійність, у якій представлено дві антагоністичні засади, що співіснують, символізуючи подолання роз'єднання та об'єднуючись у містичному центрі. Етимологічним підґрунтям денотативного класу лексем, що формують поняття «любов», є спільнослов'янський корінь **ljubъ*, пов'язаний з індоєвропейським **leubh*, що мав два значення – «заблукати, збитися зі шляху» і «бажати, жадати» [3, с. 320]. Внутрішня форма слова «кохання» більш затемнена, воно етимологічно вивідне від псл. *кохати* й, очевидно, пов'язане з іє. **kos-* / *kes-* «чесати, скребти», до якого зводиться й псл. *cesati* «чесати» [3, с. 63].

Концепт КОХАННЯ в українських пареміях реалізовано за допомогою іменників *любов*, *кохання*, *милювання*, що засвідчує абстрактне сприйняття почуття, та дієслів *любити*, *кохати*, які виявляють діяльнісний аспект досліджуваного поняття. Водночас у прислів'ях про кохання ми зафіксували словосполучення *милий (любий) друг (дружок)*, яке вказує на якісну характеристику любові: це не лише пристрасть, а й дружба. Відзначимо, що лексема *любов*, поєднуючись із дієсловами, може займати актантну позицію і об'єкта, і суб'єкта дії, проте в більшості випадків вона є об'єктом. Це дає підстави зробити висновок, що любов для українців реалізована й виявлена через конкретну людину.

На думку С. Воркачова, інтегральною, «родовою», диференційною ознакою концепту ЛЮБОВ є цінність: об'єкт любові для суб'єкта становить абсолютну позитивну оцінку [2, с. 36]. Любов у паремійному фонді української мови отримує, по-перше, загальноаксіологічну оцінку як вище благо, пор.: *Не дороге даруваннячко, дороге твоє коханнячко* [10, с. 57], по-друге, прагматичну утилітарну оцінку як засіб або умову досягнення благополуччя, щастя, напр.: *Де любов, там благодать; Де любов, там і щастя; Де любов у хаті, там люди багаті* [10, с. 54]. Водночас прислів'я акцентують вагомість матеріальної забезпеченості для збереження почуття кохання, пор.: *Відхочеться любити, як не буде що до губи вложити* [10, с. 54]; *Нужда в вікна, а любов у двері; Коли біда входить дверима, то любов втікає вікном* [10, с. 55].

Загалом кохання як емоція в українській паремійній картині світу наділена такими ознаками: 1) неможливість приховати від інших: *Любов, вогонь і кашель від людей не сховаєш; Любові і світла не сховати* [10, с. 56]; *Не втаїться кохання, як в мішку шило* [10, с. 57]; 2) непередбачуваність: *Кохання не запобіжиш зарання* [10, с. 55]; 3) сила: *Любов гори верне; Любов сильніша смерті* [10, с. 56]; 4) творчий характер: *Любов робить умних дурними, тихих буйними, а сердитих – смирними* [10, с. 56]; 5) безкінечність: *Любов як перстень, не має кінця; Любов – це кільце, а у кільця нема кінця* [10, с. 56].

Почуття любові зосереджено передовсім у серці людини, оскільки «любити – значить відчувати силу тяжіння закоханого до певного центру. Тому серце означає символічно любов як центр світла і щастя» [5, с. 461], напр.: *Моя дорога до чийогось порога, моя стежечка до чийогось сердечка* [10, с. 251]; *Серцем люби, а руками тряси* [10, с. 252]. Ці паремії засвідчують прерогативу лексеми *серце* функціонувати з переносним значенням «символ переживань, почуттів, настрою» під час концептуалізації подій емоційного життя людини.

Джерелом виникнення почуття кохання в українських прислів'ях є очі, оскільки це найдавніша міфологема, яка характеризує не лише фізичні, а духовні здібності людини до осягнення явищ довкілля [8, с. 132–133], пор.: *Кохання починається з очей* [10, с. 55]; *Де мило, там очі, де болить, там руки* [10, с. 59]; *Не пив би, не їв би та все на жінку глядів би* [10, с. 60]. В українських пареміях також закодовано жіночий погляд на зовнішній вигляд: якщо жінка приваблива для чоловіка і в буденному одязі, то він любитиме її і красиво одягнуену, пор.: *Люби мене в будень, а в неділю, як приберуся, то й на тебе не подивлюся; Люби мене в черні, а в білім чорт тебе просить; Любиши мене убрану, люби й неубрану;* [10, с. 56]; *Не люби мене, коли я до церкви йду, а люби мене, коли я коло печі стою; Нехай мене полюбить у чорнім, а в біле приберуся, тоді я й сама не подивлюся* [10, с. 57]. Українські прислів'я чітко диференціюють розуміння почуття кохання з погляду чоловіка та жінки: жіноча любов є сильнішою, постійнішою, пор.: *Жінка як любить, то любить і в долі і в недолі* [10, с. 55]; *Хлоп'яча любов – як вода в решеті* [10, с. 58].

Серед основних ціннісних ознак любові виокремлюємо, з одного боку, важливість, центральність її об'єкта. Паремії, пов'язані із цією аксіологічною ознакою передовсім апелюють до емоцій, зумовлених відсутністю коханої людини, напр.: *Невесело в світі жити, як нема кого любити* [10, с. 57]; *Без сонця не можна бути, без милого не можна жити* [10, с. 59]; *Немилий світ буває, як милого немає* [10, с. 60]. З іншого боку, в українських прислів'ях зафіксовано інтенсивність бажання воз'єднатися з коханим, пор.: *Для милого друга сім миль не Україна* [10, с. 59]; *Хоч хліб з водою, аби, милий, з тобою* [10, с. 60]; *Хоч нема що з'їсти, аби було з ким сісти* [10, с. 63]. Зауважимо, що в наївній картині світу українців, реконструйованій за даними паремійних одиниць, віддзеркалено готовність жінки до самопожертви заради коханого чоловіка, що певним чином зумовлено домінуванням жіночого начала в мовній картині світу українців: *Для милого друга й воли з плуга; Для милого дружка і сережки з вушка; Для милого друга не маш круга* [10, с. 59]. Цікавим є й той факт, що образ жінки в українському паремійному масиві репрезентовано ширше не лише в кількісному, а й у якісному аспекті: відображено різноманітні соціальні ролі, ступені спорідненості, етапи життя тощо. Тому можемо відзначити, що паремійна картина світу українців є фемінно орієнтованою, оскільки кількість номінацій концепту в мові прямо пропорційна його культурній вагомості для певного народу [7, с. 395]. Однією з рис української жінки в прислів'ях є готовність терпіти побиття від чоловіка заради кохання: *Голову любить, а волосся дере; Де ся люблять, там ся чублять* [10, с. 54]; *Кого люблю, того і б'ю; Хто кого любить, той того чубить; Хто любиться, той чубиться* [10, с. 55]. Проте лише в одній паремійній одиниці зафіксовано обмеження застосування фізичної сили: *Любиши, то люби, а руки при собі держи* [10, с. 56].

У пареміях відображено погляди на об'єкт кохання, серед основних ознак якого виокремлюємо такі: 1) вибір завжди індивідуальний: *Кому що мило, хоть до поли згнило* [10, с. 59]; *Не те гоже, що гоже, але те гоже, що миле; Хто кому милий, і невмитий білий* [10, с. 60]; *Кому, як болото, а кому, як золото; Кому, як мара, йому, як зоря; Людям таке, як постіл, а мені таке, як сокіл; Людям, як повітка, а мені, як квітка* [10, с. 61]; 2) обрання неминуче і зазвичай немотивоване: *Любов зла – полюбиши і козла* [10, с. 56]; *На любов і смак товариши не всяк; Один любить попа, другий попадю, а третій – попову дочку* [10, с. 57]; *Хто любить дівчиці, а хто паляниці* [10, с. 58].

З огляду на те, що українці – нація дуже духовна і релігійна, для вираження позитивної оцінки кохання залучено образ Бога, пор.: *Де любов, там сам Бог перебуває* [9, с. 422]; *Вірному кохання і Бог не противник* [9, с. 388]. Концепт релігійності має універсальний характер, оскільки властивий більшості, якщо не всім, національним картинам світу і, окрім позитивної оцінки, у низці прислів'їв виражає негативну аксіологічність. Із негативною оцінкою пов'язані лексеми *чорт, біс, сатана, дідько*, що стосуються релігійної концептосистеми і з прямим значенням означають злого духа, напр.: *Закохався, як чорт у суху вербу* [10, с. 55]; *Отак мені бог дав, любив дівку, а чорта взяв; Полюбитися сатана краще від ясного сокола* [10, с. 57]. Це можна пояснити тим, що міфологічна

свідомість пов'язує нещастя в реальному житті з умисними діями нечистої сили. Чорт є символом чого-небудь страшного, небезпечного, такого, що може викликати почуття страху. У мовному втіленні чорт – це знак усомогутності нечистої сили, яка переважає і вражає людину.

Дифузність концепту КОХАННЯ зумовлена тим, що в ньому тісно переплетено антиномії біологічного й духовного, особистісного й соціального, інтимного й загальнонагомого. «У моральному плані кохання ґрунтується на християнських заповідях і передбачає вірність. Водночас у концепт кохання за асоціацією входять такі поняття, як зрада, ревності, страждання, з одного боку, вірність, чистота, цнотливість, з іншого» [6, с. 118]. Концепт КОХАННЯ в паремійній картині світу українців пов'язаний із концептом ЖАЛІСТЬ, як зауважує В. Карасик, це категорії порівнювальні й суміжні, що представлено в повсякденній свідомості і в побутовому, і в буттєвому виявах [4, с. 289–290]. Підтвердженням цього зв'язку слугує семантика предиката жалувати «виявляти прихильність, ласку, любов» [11, II, с. 506]. Установити характер й оцінку відношень між жалістю й коханням: чи це каузатія, чи родо-видові зв'язки, добре чи погано, що чому передує, дуже складно й практично неможливо, оскільки в прислів'ях репрезентовано суперечливі погляди на ці емоції, пор.: *Жива – не мила, умре – не жаль* [10, с. 59]; *Люблю та жалую, а як піймаю, то мало очі не повиймаю* [10, с. 56]; *Ой жаль мені коханнячка, дівочого гуляннячка* [10, с. 57]; *Хто любить ревне, жаліє певне; Полюбить – то й абихто знайдеться, аж інше діло – пожаліти* [10, с. 58]; *Мила за милим сім літ плаче* [10, с. 59]. Проте більшість паремійних знаків позитивно маркують жалість як вияв кохання; з огляду на це, можемо зробити висновок, що жалість як складник любові передбачає співчуття, піклування, готовність пробачати, турботу про благополуччя коханого і бажання йому щастя.

Досліджуваний концепт у паремійному фонді української мови також тісно корелює з такими почуттями й емоціями, як: ненависть: *Любов викликає любов, а ненависть – ненависть* [10, с. 56]; спокій: *Гірша любов від болю, як не дає спокою* [10, с. 54]; ревності: *Бачать очі ревниві дальше, ніж орлині; Хто ревнує, той не любить* [10, с. 63]; страждання: *Ростане з милим смерті ся рімнає* [9, с. 390]; терпіння: *Стерпиться – злюбиться* [10, с. 58]; *Кого люблю, того й терплю* [10, с. 55]; горе: *У моря багато горя, а у любові ще більше* [10, с. 58]. Особливий акцент у прислів'ях поставлено на тому, що навіть давня любов не минає безслідно, а залишає стійку пам'ять: *Стара любов не ржавіє; Стара любов не ржавіє, ані не кам'яніє; Стара любов не ржавіє, але з кожним днем сильніє; Стара любов довго пам'ятається* [10, с. 58]. Проаналізувавши українські прислів'я і приказки, ми виокремили ще й такі когнітивні ознаки кохання: 1) любов нерозривно пов'язана з розлукою: *Мила була злука, а гірка розлука; Люди зведуть і розведуть; Та поможи, боже, на рушнику стати, тоді не розлучить ні батько, ні мати* [10, с. 58]; 2) любов передбачає бажання бути разом із коханою людиною: *Хоч хліб з водою, аби, милий, з тобою; Сухар з водою, аби, серце, з тобою* [10, с. 60]. Причому в цих пареміях, пов'язаних із асоціативно-термінальною частиною концепту КОХАННЯ, найпоширенішою донорською цариною є спектр симіляції кохання з металом, який навіть із часом невідкладний зовнішній руйнації: «стара» любов залишає в пам'яті стійкий слід, який зберігається упродовж тривалого часу, а, можливо, й усього життя.

Українська паремійна картина світу відображає також проблему невзаємного, нещасливого кохання, осоругу жити з не милою серцю людиною. Такі одиниці побудовані на метафоричній аналогізації «втрата життя» – «життя з нелюбом»: *Волю втонути, як за нелюбом бути; Краще в ставку потопати, як з нелюбом шлюб узяти* [10, с. 60]; *Краще вмерти, як з нелюбом жити; Ліпше в гробі знити, як з нелюбом жити; Ліпше з водою злучитись, ніж з нелюбом заручитись* [10, с. 61].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі зіставлення паремійної семантики концепту КОХАННЯ зі словниковими дефініціями ми виявили три спільні ознаки: почуття сердечної прихильності до особи іншої статі, почуття прив'язаності до рідних і друзів, непрактичність та зв'язок із іншими почуттями та емоціями. Проаналізувавши фактичний матеріал, зробимо висновок про те, що кохання представлено в наївній картині світу українців як сильне почуття, яке не піддається логічному розумінню, вибір об'єкта любові зазвичай інтуїтивний, немотивований. Насамкінець спробуємо відтворити узагальнений образ концепту КОХАННЯ, який, проте, не претендує на вичерпність, за даними українських паремій: кохання не залежить від волі суб'єкта, вибір об'єкта зазвичай не мотивований, однієї краси для любові недостатньо, потрібне ще й духовне єднання, кохання безкорисне, але водночас без матеріальних статків згасає. Запропонований лінгвокультурний підхід до вивчення засобів вербального наповнення одного із ключових концептів

українського етносу відкриває перспективи для комплексного опису наївної картини світу на матеріалі паремійного фонду.

Джерела та література

1. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) : монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
2. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 24. – М. : МАКС Пресс, 2003. – С. 5–12.
3. Етимологічний словник української мови : у 7-и т. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 3. – 552 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Керлот Х. Э. Словарь символов. Мифология. Магия. Психоанализ / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 698 с.
6. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры : сборник / [общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
9. Українські прислів'я і таке інше / [уклад. М. Номис; упоряд., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяк]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
10. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1990. – 528 с.
11. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во Укр. фитосоциол. центра, 2000. – 248 с.
12. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
13. Словник української мови : в 11-ти т. / [редкол. І. К. Білодід (голова) [та ін.]]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
14. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академ. Проект, 2001. – 990 с.

Калько Валентина. Лингвокультурный анализ концепта любовь (на материале украинских паремий). В статье проанализированы особенности языковой репрезентации концепта ЛЮБОВЬ в украинских паремиях, выявлены основные закономерности его вербализации, установлены доминантные признаки: любовь не зависит от воли субъекта, выбор объекта обычно не мотивирован, одной красоты для любви недостаточно, необходимо еще и духовное единение, любви альтруистична, но одновременно без материального достатка угасает. Исследуемый концепт представлен как многоплановая сущность, связанная не только с эмоциональной, но и ментальной сферой и физиологическими потребностями индивида. Любовь как эмоция в украинской паремийной картине мира обладает следующими признаками: 1) невозможность скрыть от других, 2) непредсказуемость, 3) сила. Исследуемый концепт также тесно связан с такими чувствами и эмоциями, как ненависть, ревность, страдания, разлука.

Ключевые слова: концепт, вербализация, паремия, лингвокультурная специфика, любовь.

Kalko Valentina. Linguistic and Cultural Analysis of the Concept of Love (Based on Ukrainian Proverbs).

The article analyzes peculiarities of language representation of the concept of LOVE in Ukrainian proverbs, provides explication of basic laws of its verbalization as well as the dominant features characterizing the love. Love does not depend on the will of the subject, object selection is usually not motivated one beauty of love is not enough, you need also a spiritual unity, the love unselfishly, without providing material passes. Concept is represented as a multifaceted entity associated not only emotional, but also mental realm and physiological needs of the individual. The love as an emotion in Ukrainian proverb picture of the world endowed with the following features: 1) the inability to hide from others, 2) the unpredictability, 3) strength. Researched concept is also closely correlated with feelings and emotions as hatred, jealousy, pain, separation.

Key words: concept, verbal manifestation, proverbs, linguistic and cultural specificity, love.

Стаття надійшла до редколегії
25.05.2013 р.